TÜRKÇEYE ÇEŞİTLİ AÇILARDAN DEĞİNMELER

Hamza Zülfikar

Bu başlık altında birden fazla konu üzerinde durulacak, kişi adı belirtilmeden doğru kelime seçimi, yazım ve söyleyiş özellikleri üzerinde durulacaktır.

Tasallutu Altında

Türkçe üzerine düşüncelerini, görüşlerini belirtenlerden biri "Türkçenin yabancı dillerin tasallutu altında bulunduğu"nu yazmış.

Arapça kökenli *tasallut* için şimdi *saldırı* kelimesini kullanıyoruz. Bu cümlede ise *tasallut* yerine *saldırı* uygun düşmüyor. Kelime seçimi bakımından isabetsizlik var. *Türkçenin yabancı dillerin tesiri altında bulunduğu* veya Türkçe bir ifadeyle *etkisi altında bulunduğu, etkisi altında kaldığı* yerinde bir kullanım olurdu.

Tasallut ile kökteş olan *musallat* kelimesi üzerinde durduğumuzda *tasallut* kelimesinin anlamı daha çok açıklık kazanıyor. *Sokakta köpek musallat oldu, kendini bilmez biri bize musallat oldu. Bu belayı başımıza o musallat etti.* biçimindeki kullanımlarda *tasallut* kelimesinin *saldırı, musallat* kelimesine ise *saldırıda bulunma* sözleri uygun düşüyor. Üstelik dilde bu açıklamayı destekleyecek bir de *saldırıya uğramak* var. *Saldırı* silahlı da olabilir.

Dilde *tasallutuna uğramak, tasallut etmek, tasallutta bulunmak musallat olmak, birini birine musallat etmek* şeklinde söz konusu kelimeleri kullanımlarına göre çeşitlendirebiliriz. Bu çeşitlenme Türkçenin anlatım gücüne genişlik kazandırmıştır.

Tasallutuna uğramak/saldırısına uğramak, tasallut etmek/saldırmak, tasallutta/bulunmak saldırıda bulunmak örneklerinde biri diğerine anlamca uygun düşüyor. Bunların yanı sıra *musallat olmak, birini birine musallat etmek* fiilleri de dilde varlığını koruyor.

Yapılan bu açıklamadan "*Tasallut, musallat* kelimeleri kullanılmasın." anlamı çıkarılmamalı. Burada her kelimenin yerinde, cümlenin anlamına uygun kullanması üzerinde duruluyor. Doğal olarak yazarken, konuşurken seçimimiz Türkçeleri olacak ve yolda duyarlılık göstereceğiz. Bu, söz varlığının zenginleştirilmesiyle kelimeler üzerinde düşünmekle, dilin ses, yapı ve yazım özelliklerini bilmekle, kaynak kullanmakla sağlanır. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü bu bakımdan bir başvuru eseridir. Geçen yıl Türk Dil Kurumunca *Türkçe Sözlük*'ün 12. baskısı yayımlandı. Çok emek verilmiş yepyeni bir yayın ortaya konmuştur. Tek cilt idi, isabetli olarak iki cilt olarak daha kullanışlı hâle getirildi. Sözlük, rafta süs olarak durmamalı, kullanıcıya kılavuzluk edecek olan bu kaynağı el altında bulundurmak, kullanmak hatta okumak gerekir. Özellikle Türkçeyi görev edinmiş muhabirlerin bu yayından haberdar olmaları beklenir.

Yazarın yukarıdaki *yabancı dillerin tasallutu altında* sözüne dönelim. Bir dil bir başka dile musallat olur mu, bir dile tasallutta bulunulur mu? Bu sorudan hareket ederek benzer bir konuya bakalım. Bir hastalık veya virüs insana musallat olur mu? Hatta bir hastalığın veya virüsün saldırısına (tasallutuna) uğramak yerinde bir kullanım mıdır? Bilgilerimize göre bu durumda *arız olmak* fiili daha uygun düşüyor. *Arız olmak* ile *musallat olmak* anlamca örtüşüyor gibi görünüyorsa da *arız olmak* fiilinde sonradan ortaya çıkan bir durum, bir tehdit söz konusudur. Bu bakımdan *bulaşmak* fiili bu anlatıma daha uygun düşer. Konuşurken, yazarken böyle ayrıntılı düşünmek, anlam özelliklerini gözetmek gerekiyor.

Bir başka yazarın makale başlığı "Dilimize Sahip Çıkalım" biçimindedir. Yerinde bir uyarı yapılmış. Yazının devamında *vicdan* için *bulunç*, *istikamet* için *yönelti, rızık* için *doygu, devlet* için *ilkut* gibi kelimeler eleştiriliyor. Bu tartışmaların üzerinden yıllar geçti. Şimdi beklediğimiz *semptom, simetrik, provokatif, rafine* gibi Batı kökenli kelimelerin *belirti, bakışımlı, kışkırtıcı, arıtılmış* gibi Türkçelerini konuşalım, yazalım, tanıtalım, gerekirse tartışalım.

1930 yılında 2000'li yıllara gelinceye kadar Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte, kelime aktarımında çok çalışıldı, bununla birlikte geçen sürede uzmanlık derecesinde çalışmalara daha çok ihtiyaç duyuldu. Türk sözlükçülüğü, daha doğrusu sözlük bilimciliğin (leksikoloji) uzmanlık derecesinde daha etraflıca ve derinlemesine yürütülmesi hedef olarak seçildi. Sözlük çalışmalarında elden geldiğince duyarlılık gösterildi. Yabancı kelimeleri sözlüğe katmamaya, Türkçe karşılıklar seçilmeye çalışıldı. Yıllarca devamlı çalışmayı gerektiren bu işe ne sözlük bilimcisi (leksikolog) Hasan Eren'in ne de ondan önceki bilim adamlarının ömürleri yetti. Sözlükler daima yenilenmeye, geliştirilmeye muhtaç olduğundan çalışmalar devam etti. Günümüzde gün geçtikçe sayıları artan Batı kökenli kelimeler sözlük çalışmalarının başlıca konusu hâline geldi. Yabancı kelime tehdidi daha çok hissedilmeye başlandı. Bunların hangilerinin sözlüklere katılacağı, Türkçe karşılıklarının ne olabileceği, yazımları birer sorun olarak ortaya çıktı.

Öte yandan günümüzde dikkat çekici başka gelişmeler başladı. *Kanuni, gayrikanuni* idi, *yasal, yasa dışı* oldu, şimdi *legal, illegal* sözleri öne geçirilmeye çalışılıyor. *Katliam* idi *soykırım* oldu, şimdi *jenosit* kelimesini duymaya başladık. *Reaksiyon* sözü *aksülamel* ile karşılandı, bunlar Türkçe *tepki* kelimesiyle karşılandı, şimdi *reaksiyon* daha sık kullanır oldu. *Faal, faaliyet* idi *etkin, etkinlik* derken *aktif aktivite* yayıldı. *Baltalamak* idi *sabote etmek* daha çok kullanıldı. Fransızca *lokal* çok önceden dile girmişti, bu tür kelimelerin *lokalize, lokalize olmak,* gibi örnekleri kullanılmaya başlandı. Bu tür kelimeler başlı başına bir makale konusu olup dikkat çekicidir.

Daha önce bir uygulama vardı, Arapça ve Farsça kelimeleri işletmek için onlara uygun fiiller eklenirdi. Söz konusu bu işlem şu şekilde yürütülmüştür:

1. Yardımcı veya anlama uygun Türkçe fiiller kullanarak:

etmek*: acele etmek, arzu etmek, eda etmek, muayene etmek, sabretmek, rica etmek, vasiyet etmek* vb. Aralarında *azmetmek, aksetmek, affetmek, zikretmek, menetmek, sabretmek* gibi bitişik yazılanlar da var. ***olmak*** *alet olmak, hasta olmak, memnun olmak, alakadar olmak* vb. ***kalmak*** *mecbur kalmak, maruz kalmak* vb. ***vermek*** *izin vermek* vb. ***bulmak*** *şifa bulmak* vb. ***kesmek, duymak, uğramak*** *alakayı kesmek, alaka duymak, affa uğramak.*

2. Kelimeye fiil yapma ekleri getirerek:

arzulamak, alakalanmak, ebedîleştirmek, sabırsızlanmak, sabitleştirmek vb.

Kabul gören bu örneklerin benzerleri Batı kökenli kelimeler üzerinden de yürütülmüş ve son yıllarda dile yeni girenlerle bu tutumun hızı daha da artırmıştır.

etmek	**olmak**	**yapmak**	**almak**	**vermek**
afişe etmek transfer etmek servis etmek	abandone olmak deşarj olmak abone olmak	apse yapmak prova yapmak kontak yapmak	markaja almak ablukaya almak kredi almak	start vermek numara vermek pas vermek

Örnek olsun diye yukarıda verdiğimiz, *etmek, olmak, yapmak, almak, vermek* fiillerine daha başka fiiller ekleyebiliriz:

1. ***Etmek*** ile *organize etmek, lanse etmek, prova etmek, servis etmek, (bir bilgiyi) baypas etmek, çek etmek, test etmek, motive etmek, test etmek, asiste etmek* vb.

Olmak ile *entegre olmak, demarke olmak, pozitif olmak* vb. ***Yapmak*** ile *apse yapmak, playback yapmak, zapping yapmak, pik yapmak* vb. ***bulmak*** ile *antipatik bulmak, realist bulmak* vb. ***duymak*** ile *empati duymak* vb. ***düşmek*** ile *ofsayta düşmek* vb. ***geçmek*** ile *finişe geçmek* ***çıkmak*** ile *deplasmana çıkmak tura çıkmak* vb.

2. Kelimeye fiil yapma ekleri getirerek:

Kodlamak, preslemek, globalleşmek, agresifleşmek, aktifleştirmek, radikalleştirmek vb.

Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte yaptığımız uygulamalar bu kez Batı kökenli kelimeler üzerinde yürütüldü. Bu gelişmeler olurken Türkçesi ne olabilir diye düşünmeye vaktimiz olmadı. Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu* yeterince etkili olmadı. Bundan önce de yabancı kelimeler gündemdeydi, Türkçe karşılıklar önerildi, eleştiriler yapıldı. Batılı görünme sevdası dile sirayet etti, daha Türkçe bir ifadeyle bulaştı. Zaman zaman "Bırakın, dokunmayın herkes bildiği gibi yazsın, konuşsun." şeklinde uyarılar oldu. Bu uyarıda bulunanlar Fransızca, İngilizce kelimelerin yazımlarıyla, o dillerin ön ve son ekleriyle dile doluştuğundan rahatsız olmadılar.

Şimdi konuşma metni hazırlayanlardan, rapor yazanlardan duyarlık gösterip dildeki yabancı kelimeleri düşünmelerini ve ona göre hareket etmelerini, dile gelen Batı kökenli bir kelimenin Türkçe karşılığı ne olabilir diye duyarlık göstermelerini bekliyoruz.

Azerbaycan

Azerbaycan özel addır. Yayın organlarında *Azarbaycan* biçiminde ses uyum kuralını uygulayarak bu kelimeyi telaffuz edenler çoğunluktadır. Radyo ve televizyon yayınlarında bu söyleyişe sık sık tanık oluyoruz. Bir de bu kelimeyi *Azerbeycan* biçiminde söyleyenler var. *Yazım Kılavuzu*'nda bunların yazımı *Azerbaycan, Azerbaycanlı, Azerbaycan Türkü* biçiminde tespit edilmiştir. *Azerice* terimine gelince *Azerbaycan Türkçesi* teriminin kullanılmasını öneriyoruz. Hatırlatmak gerekir bu dilin Doğu Anadolu'ya uzanmış ağızları vardır.

Yapılan bu tür tespitlerin uyarıların radyo ve televizyonlara duyurulması ayrı bir meseledir. Acaba televizyon yayınlarına davet edilmiş birinin *Azerbaycan* yerine *Azerbeycan* veya *Azarbaycan* şeklindeki söyleyişine müdahale edip düzeltme yapılması mümkün olur mu? Sanmıyorum. Bu, ancak yayını yönetenin her *Azerbeycan* veya *azarbaycan* kelimelerinin geçtiği yerlerde kendisinin bir yolunu bulup *Azerbaycan* biçiminde dolaylı bir hatırlatmada bulunmasıyla, tekrar tekrar söylemesiyle mümkün olabilir.

Blok

Televizyonların haber programlarında zaman zaman Batı kökenli *blok* kelimesinin *alacaklılar bloğu, mağdurlar bloğu, muhalif bloğa, Batı Bloğu* örneklerinde olduğu gibi son ses yumuşak g sesine dönüştürülüyor. Fransızca kökenli *blok* (*bloc*) kelimesinin *Yazım Kılavuzu*'nda, *Türkçe Sözlük*'te *blok,-ğu* biçiminde gösterilmemiştir. Bu demektir ki sesliyle başlayan bir ek getirildiğinde son ses değişmeyecektir. Bunun gibi *şarğa, zevğim, parğımız* biçiminde değil de bu tür tek heceli kelimeleri *şarka, zevkim, parkımız* biçiminde son sesi değiştirmeden okur ve yazarız.

Blok kelimenin bir başka özelliği daha var bunun *l* sesi incedir. *Bloknot* örneğinde kelimenin *l* sesinin kalın okunmasını özellikle *Doğu Bloku* örneğinde de duyuyoruz. Dili meslek edinmiş kimselerin öncelikle kelimelerin yapısına, ses değerlerine dikkat etmesi beklenir. Bir başka görevleri de dildeki gelişmeleri takip etmektir. Kelimeleri gerçek ses değerleriyle telaffuz edememenin örneklerine televizyon programlarına katılanların, bilgisine başvurulanların sözlerinde, açıklamalarında daha sık rastlıyoruz. İyi hatırlıyorum, eskiden televizyonda konuşma yapanlar, kelimeleri peş peşe sıralamadan aralarına birer nefes boşluğu bırakırlardı. Belki de o arada isabetli kelime seçimi yapar, sözü, doğru telaffuz etmeye çalışırlardı.

İğreti, Eğreti, İğretileme, Eğretileme

Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayımladığı *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmasında Batı kökenli *metafor* kelimesine karşılık olarak *iğretileme* terimi kullanmış. Zeynep Korkmaz hocamız *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde ise bu kavramı *eğretileme* biçiminde almış ve *deyim aktarımı* maddesine gönderme yapmıştır. G. Karaağaç'ın ve Z. Korkmaz'ın bu terimle ilgili açıklamalarına, *mecaz* mı, *deyim* mi gibi değerlendirmelerine girmeden *iğretileme, eğretileme* adlandırmaları üzerinde duralım. Madde başlarında *iğretileme, eğretileme* biçimlerini seçtiklerine göre kökleri olan *iğreti* veya *eğreti* kelimelerinin Türkçe olduğu fikri doğuyor. Oysa *eğreti* Arapça kökenli bir kelimedir ve halk ağızlarından yazı diline aktarılmış ve bu arada Türkçe olup olmadığı üzerinde durulmamıştır. Doğu Anadolu ağızlarında bu kelime ilk sesi ayın (ع) olan *'eyreti* biçiminde tespit edilmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nün birici cildinde *eyreti* veya *ayre* biçiminde Elazığ ve Bitlis halk ağızlarında, Muğla yörelerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı kelimeyi *Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü* (TDK Yayınları, 2021) adlı çalışmamda *'eyreti* (Ar. *'ariyyet*) biçiminde tespit etmiştim. Anlaşılan bu kelime Türkçeleştirme çalışmalarından halk ağızlarından alınmış ve kökeni hakkında bir araştırmaya tabi tutulmadan yazı diline mal edilmiş.

Metafor terimi için ileri sürülmüş olan *eğreti, iğreti* kelimeleri *Yazım Kılavuzu*'nda *eğreti, eğretileme eğretilemek* biçiminde yer almış ve kelime başı *i* değil de *e* olarak tespit edilmiştir. Kısaca denebilir ki terimlerin seçimi, Türkçe olup olmadıkları, tanımak ve yazımları üzerinde birlik sağlamak gibi bir görevimiz daha vardır.